

VLADIMÍR ŠAUR

OBSAH POJMU „POPULÁRNÍ LITERATURA“ OČIMA JAZYKOVĚDCE

Tématem letošní Bezručovy Opavy je problematika, kterou, jak jsem pochopil, je obtížné přesně pojmenovat, i když všichni víme, co je míněno. Jedním z možných pojmenování oné entity je pojmenování **populární literatura**. Vedle něho se uvažovalo o jiných termínech jako alternativních. Domnívám se proto, že není zbytečné všimnout si, jaký možný obsah si vybaví ten, kdo slyší nebo čte odborný termín populární literatura se zřetelem na českou a slovenskou kulturu po roce 1945.

Jako jazykovědec nemohu svou úvahu začít jinak než připomenutím, že slova mají jednak význam, jednak referenci, a že běžný vzdělaný občan, pokud není vystudovaný jazykovědec nebo logik, rozdíl mezi významem a referencí nevnímá. Vysvětlím proto, co je to význam a naproti tomu co je to reference. Např. slovo kočka má základní význam „domácí zvíře chované k chytání myši“ a vedle toho několik významů dalších, zoologicky je to pojmenování jistého rodu, do něhož patří kočka domácí, kočka divoká a další druhy, technicky je to zařízení u jeřábu, slangově druh kožešiny, metaforicky je to mladá dívka atd. – to vše jsou významy. Když ale někdo jde do zoologické zahrady a vidí tam hezké zvíře, např. pardála nebo medvěda, a před klecí řekne „tohle je pořádná kočka“ – jde o referenci, nikoli o význam. V žádném slovníku češtiny se totiž na základě tohoto výroku neobjeví, že české slovo kočka má význam „pardál“ anebo že např. české slovo hajzl na základě výroku „ten Franta je hajzl“ má význam „občan České republiky F.A., rodné číslo 7706173834“. Příslušný výrok je totiž pevně vázán na situaci pronesení výroku a na společnou zkušenost mluvčího i posluchače, která vede k porozumění daného sdělení v této situaci.

Rozdíl mezi významem a referencí jsem připomněl proto, že dvojslovné spojení populární literatura má více než jeden význam a mimo to více než jednu referenci. Začnu adjektivem populární. Význam tohoto přídavného jména je dvojitý a slovníky cizích slov obojí rozlišují. První význam je „vytvořený nebo uzpůsobený tak, aby tomu, co je populární, každý porozuměl“. Tedy např. populární hudba je „napsaná tak, aby ji co nejvíc lidí pochopilo“, populární přednáška „připravená tak, aby byla přístupná i lidem bez odborného vzdělání“, populární publikace „napsaná tak, aby ji každý mohl číst“ apod. Vedle tohoto prvního významu má však adj. populární i význam jiný, totiž „co se stalo oblíbeným“, „co zaujalo“, a jeho antonymum nepopulární může být užito ve vztahu k tomuto významu ve dvojitým pojetí: buď „co nezaujalo, co se nestalo oblíbeným“, anebo „co není příjemné, nemluví v náš prospěch“. Tento druhý význam antonyma nepopulární je typický např. pro spojení nepopulární politika, nepopulární jednání, nepopulární rozhodnutí – v těchto spojeních nemáme na mysli líbivost či nelíbivost formy, ale příznivost či nepříznivost obsahu vzhledem k našim zájmům nebo potřebám. Pochopitelně význam antonyma může zpětně ovlivnit význam výchozího výrazu, o němž je sémanticky antonymum opřeno, takže

např. hovoříme-li o populárním činu nebo o populárním rozhodnutí, nemáme na mysli skutečnost, jak čin nebo rozhodnutí byly zamýšleny nebo připraveny, ale skutečnost, jak ovlivnily nás nebo naše okolí po jejich vykonání. V některých spojeních vzhledem k sémantice substantiva, s nímž se adjektivum populární pojí, přichází v úvahu výlučně jen toto poslední pojetí – a naopak v jiných spojeních přichází v úvahu pojetí dvojí. Typicky dvojí pojetí přichází v úvahu u spojení populární výklad. Jedna možnost chápání je „výklad podaný srozumitelnou formou“, druhá možnost „výklad podaný s obsahem pro nás příznivým, mluvící v náš prospěch“.

Úvod o významu a referenci je potřebný k ujasnění toho, že i spojení populární literatura má významy (zdůrazňuji: významy!, o referencích bude řeč dále) minimálně dva. První význam je „literatura psaná tak, aby jí každý porozuměl“, tedy: instruktivní, srozumitelná, lehce pochopitelná, nevyžadující u čtenáře předběžnou průpravu. Druhý význam je „literatura, která se stala předmětem zájmu mnoha čtenářů, aniž to autor usiloval“ tedy literatura, která zaujala možná i náhodou nebo proto, že přišla z nějakých důvodů ve společensky příhodnou chvíli“. V prvním významu má přívlastek populární smysl jednoznačně kladný. V druhém významu tomu tak být nemusí, protože v tomto významu je zpravidla míněno dílo nízké umělecké hodnoty, které mohlo mnoho lidí zaujmout.

A tím se dostáváme ke skutečnosti, že některému významu přídavného jména populární může odpovídat více různých referencí. Jejich počet souvisí i s tím, že sám termín literatura má několik významů a mnoho referencí. Proto i výsledkem spojení s adj. populární je skutečnost, že spojení populární literatura má referencí už tolik, že dva literárněvědní odborníci, kteří spolu o populární literatuře hovoří, se také třeba nemusí navzájem domluvit. Jak je tomu s významy a referencemi slova literatura? Připomenu jen to nejpodstatnější, protože nás teď zajímá jen literatura ve smyslu „literární tvorba“, ne např. literatura technická. Je nutno odlišovat přinejmenším význam „napsané texty“ od významu původu metonymického „autoři, kteří píšou umělecké texty, příp. zabývají se kritikou či publicistikou“. A mimo to existuje i taková populární literatura, kterou píšou lidé „na kšeft“ nebo z pohnutek docela jiných než těch, aby odvedli solidní umělecké dílo, což je rozdíl proti opravdu hodnotné umělecké literatuře – renomovaným spisovatelem se stává teprve ten, kdo prokázal, že to umí. Z toho plyne, že spojení populární literatura má reference minimálně tři. Neboli: minimálně o trojím druhu publikací můžeme kompetentně prohlásit „tato publikace patří do populární literatury“.

Ta první reference vychází z prvního významu adj. populární, tj. „vytvořený srozumitelně každému“, a z reference subst. literatura „množina uměleckých děl“. V tomto smyslu je populární literatura něco, co můžeme jednoznačně pochválit jako kvalitní a srozumitelné. Např. dobrá, umělecky hodnotná detektivka.

Ta druhá reference vychází z druhého významu adj. populární, tj. z významu „který zaujal“, přičemž dílo mohlo zaujmout také proto, že šlo o kýč. V tomto smyslu nemusí být populární literatura právě jen to, co můžeme jednoznačně pochválit.

A ta třetí reference vychází z druhého významu adj. populární s tím, že výraz literatura chápeme šíře, tedy jako množinu děl nikoli jen uměleckých. V takovém případě se zákonitě spojení populární literatura rozumí především jako nadávce, tj. že tímto spojením budeme označovat i to, co se šikovně prodává, co jako umění napsáno nebylo a zaujalo to někoho třeba jen náhodou. Pokud literární historik rozumí spojení populární literatura tím posledním způsobem, pak se spíše distancuje od toho, aby o takovéto „literatuře“ něco řekl nebo psal. Mimochodem: je možné, že toto chápání vedlo některé tradiční účastníky Bezručových Opav k tomu, že se letos nezúčastnili.

Domnívám se, že z existence této poslední reference plyne i další nebezpečí. Označením literatura se totiž, jak jsem řekl, rozumí nejen vytvořená produkce, ale i metonymicky lidé, kteří tuto produkci tvoří. Z poslední reference plyne, že kdo chápe spojení populární literatura takto, rozumí

tímto označením pojmenování pro takové „spisovatele“, kteří psaní beletrie chápou jen jako způsob získávání obživy bez uměleckých ambicí. Literární historie se takovými „tvůrci“ nezabývá a ani by se zabývat neměla.

Když tedy porovnáme všechny reference, vidíme, že hrozí nebezpečí, že za použití téže terminologie budeme mluvit každý o něčem jiném.

Protože v propozicích konference se uvádějí i synonyma, bylo by třeba zabývat se při lingvistickém rozboru i jimi. Podle mého názoru jako názoru jazykovědce tyto termíny synonymy nejsou. Uvedu pro své tvrzení skutečnosti, které o tom svědčí.

Nejprve k pojmenování **bulvární literatura**. Samo adj. bulvární bývá používáno v nejrůznějším významu, spíše pejorativním, připomněl bych, že S. K. Neumann napsal v r. 1934 báseň s názvem *Song bulvární krysy*. Nás zajímá hlavně spojení bulvární tisk, kterého se obvykle používá ve významu „tisk přinášející senzace, vyvolávající touhu číst líbivé, ale ne příliš podstatné informace“. Jinak se adjektivem bulvární označuje vše, co se na první pohled líbí, ale vnitřní hodnotu to má nepatrnou. Tak i bulvární literatura. Rozumím tedy spojení „bulvární literatura“ zcela protichůdně k významu spojení „populární literatura“, totiž takto: mezi bulvární literaturu bych zařadil např. povídku nebo reportáž, kterou by přijala redakce novin jako *Blesk* či *Špígl*, ale kterou by odmítla např. redakce novin *Slovo* či *Právo* s odůvodněním, že to má nízkou úroveň. Mezi populární literaturu bych však zařadil to, co by přijala redakce *Slova* či *Práva*, ale co by se nedalo najít v takovém *Blesku*, protože jim by se to zdálo příliš fádňí. Bulvární literatura je v tomto „mém“ pojetí jednoznačně literární smetlí, patří do ní např. pornografie nebo krváky, zatímco označení pornografie nebo krváků pojmenováním populární literatura odpovídá jen jedné z popsaných referencí, totiž té třetí.

Opět něco jiného bych pojmenoval **triviální literaturou**. Původní smysl adj. triviální byl „týkající se základních disciplín vyučovaných ve škole, tj. gramatiky, rétoriky a dialektiky“. Z tohoto pojetí se vyvinul význam „předpokládající jen minimální vzdělání“. Dnes se adj. triviální ustálilo ve významu „co nevyžaduje přemýšlení“, tedy „co je zřejmé na první pohled“, ve vztahu k literatuře „co není určeno náročnému čtenáři, protože je to příliš primitivní“. Rozsahově se pojem triviální může překrývat s tím, co chápeme jako populární. Důvodem je skutečnost, že co je populární, to je srozumitelné, ale ne urážející, ne snižující posluchače, vnímatele, ne podceňující jeho inteligenci. Populárním se spontánně stává to, co je přijímáno příznivě. Naproti tomu to, co je triviální, nemůže být přijato mnoha konzumenty příznivě prostě proto, že snižuje vnímajícího, totiž vnucuje mu představu jeho omezenosti a z tohoto důvodu spíše odpuzuje, v protikladu k populárnímu, které přitahuje. Vnímám tedy pojmy populární literatura a triviální literatura jako antonyma. Co je populární, není schopno být triviální, a co je triviální, není schopno být populární.

O spojení **asfaltová literatura** jen stručně: je to epiteton ornans, které nemá budoucnost.

Poněkud perspektivnější se mi jeví termín **paraliteratura**. To, co je pojmenováno slovem s předponou para-, označuje buď skákání s padákem nebo to, co je vně základní disciplíny. Parapsychologie zkoumá jevy, které nejsou vysvětlitelné metodami psychologie. Tak i paraliteratura je označení pro to, co je náhradou literatury. Je to něco jako kreslené seriály nebo karikatury beze slov apod.

Mám pocit, že víme, o čem chceme jednat, ale neumíme to pojmenovat: o literatuře pro širokou veřejnost v protikladu k literatuře, jejíž vysoká umělecká hodnota ji činí nepřístupnou lidem bez patřičné průpravy. Proto bych pro tuto entitu navrhl označení **široká literatura**. Je to metonymie, ale není to tvořeno nečesky.